

Praha v nulté hodině: konec, nebo nový začátek?

JAROMÍR MRŇKA

Nultá hodina¹ – tak se v německém prostředí označuje období po kapitulaci německých vojsk v květnu 1945. Metafora vyjadřuje tehdejší rozporuplné pocity bezradnosti a naděje na konci strašlivé války, která změnila k nepoznání zejména střední Evropu. Svou nultou hodinou procházela i Praha. Před druhou světovou válkou byla místem protínání vzájemně se obohacujících kultur. S nacistickou okupací a obdobím těsně následujícím to skončilo. Praha před polovinou dvacátého století byla úplně jiným městem.

V době, kdy vrcholilo více než desetileté období nedobrovolných, nucených a často také násilných přesunů obyvatelstva, hledali mnozí odpověď na otázku „Co s námi teď bude?“. České veřejnosti se jí dostalo 16. května 1945 na Staroměstském náměstí z úst prezidenta republiky Edvarda Beneše, když hovořil o nutnosti *vylikvidovat zejména nekompromisně Němce v zemích českých a Maďary na Slovensku*² v zájmu jednotného národního státu Čechů a Slováků. Daleko konkrétněji formuloval úkol národní očisty již následující den prezidentův politický tajemník Prokop Drtina na schůzi národních socialistů v pražské Lucerně: *Soudím, že v naší nové republice by nemělo být z němčiny dovoleno mluvit více, než jen právě tato tři slovíčka: Heim ins Reich! Ale abychom toho cíle dosáhli, musíme začít s vyháněním Němců z našich zemí*

*ihned, okamžitě, všemi způsoby, před ničím se nesmíme zarazit a zaváhat. A každému jednotlivému členu národa zde připadá dějinná odpovědnost. Každý z nás musí pomoci v čistění vlasti.*³ Ačkoliv Praha ve srovnání s jinými střeoevropskými městy neutrpěla tak ničivé válečné škody, její obyvatelstvo rozhodně nevstupovalo po skončení války do mírumilovného období. Česká „nultá hodina“ trvala přes dva roky, použitými nástroji společenské katarze připomínala spíše pokračování války a poté, co se začal vytrácet očistný konsenzus, postupně se rozpadal také křehký politický systém tzv. třetí republiky.

Město v pohybu

Skladba obyvatelstva Prahy procházela výraznější proměnou již od počátku dvacátého století, kdy se dále

rozvíjela dřívější pražská předměstí (Karlín, Smíchov, Žižkov, Královské Vinohrady), která po odstranění hradeb srůstala s vnitřním městem. Spolu s dalšími rychle se vzrůstajícími periferiemi (Vršovice, Libeň, Holešovice) se od roku 1922 stala základem Velké Prahy. Narůstání počtu obyvatel, spojené s odchodem pracovníků ze zemědělství do průmyslu a jejich stěhování z venkova do měst, získalo na intenzitě po první světové válce. Současně s tím se měnila i národnostní struktura dlouhodobě usídleného městského obyvatelstva, mezi nímž čím dál více dominovalo české etnikum. Tento trend byl ještě umocněn následnou přeměnou bývalého provinčního centra rakouské monarchie v hlavní město nově vzniklého československého státu.⁴ Praha a její veřejný prostor byly v následujících letech zbyeny do

1 GÖRTEMAKER, Manfred: *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Von der Gründung bis zur Gegenwart*. Fischer Taschenbuch Verlag, München 1999, s. 15–23. Dále např. KLEßMANN, Christoph: 1945 – welthistorische Zäsur und „Stunde Null“ – viz <http://docupedia.de/zg/1945?oldid=84581> (citováno k 31. 8. 2017).

2 BENEŠ, Edvard: *Odsun Němců z Československa. Výbor z pamětí, projevů a dokumentů 1940–1947*. Dita, Praha 2002, s. 139.

3 DRTINA, Prokop: *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století. Sv. 2, kniha 1 Emigrací k vítězství*. Melantrich, Praha 1992, s. 63–64.

4 Absolutní úbytek obyvatelstva německé národnosti dosáhl v letech 1880–1921 až 25 %, což bývá vysvětlováno silným asimilačním tlakem především na pražské německy mluvící Židy. K rozsáhlejší asimilaci přitom docházelo hlavně u německé dělnické a nižší střed-

Pražské povstání skončilo. Václavské náměstí po bojích.

Foto: NA

té doby dominující němčiny a dalších připomínek svržené monarchie – byly odstraňovány pomníky, počesťovány nápisy, přejmenovávány ulice. V této fázi docházelo také k celé řadě různých konfliktů, jako byly například spontánní útoky na německy hovořící obyvatelstvo na ulicích.⁵ Přítomnost menšin v městském prostoru byla ale nadále nepřehlédnutelná, což platilo zejména právě pro pražské Němce

nebo Židy. K hlavním rezidenčním oblastem pražských Němců patřily především Královské Vinohrady za Národním muzeem, dále okolí Staroměstského náměstí a části Nového Města mimo nábreží. Na předměstích byl větší podíl německého obyvatelstva patrný především v části Malé Strany přiléhající ke Smíchovu, v Bubenči a o něco méně v Holešovicích a Karlíně.⁶ Díky asanaci se v moderní

čtvrť proměnil Josefov, kam se po válce postupně stěhovalo množství pražských Židů. Kromě oblasti severně přiléhající ke Staroměstskému náměstí obývalo židovské obyvatelstvo rezidenční čtvrti Starého a Nového Města, na předměstích potom Karlína a Vinohrad.⁷

Do počátku třicátých let sice narůstal počet obyvatel Prahy skokově, na národnostní strukturu to však nemě-

ní třídy. Srov. ADAM, Alfons: *Unsichtbare Mauern. Die Deutschen in der Prager Gesellschaft zwischen Abkapselung und Interaktion (1918–1938/39)*. Klartext Verlag, Essen 2013, s. 89–91. Kromě imigrace a asimilace se počet osob zvyšoval také kompenzační porodností, tedy odloženými těhotenstvími po návratu mužů z války, která trvala do roku 1923 a svého vrcholu dosáhla v roce 1921. Srov. KUČERA, Milan: *Populace České republiky 1918–1991*. Sociologický ústav AV ČR, Praha 1994, s. 23.

5 Srov. ADAM, Alfons: *Unsichtbare Mauern*, s. 35–57.

6 Počet obyvatelstva německé národnosti byl podle sčítání z roku 1921 největší ve II. městské čtvrti – Nové Město (7682), XII. – Vinohrady (5567) a XVI. – Smíchov (3410). Srov. tamtéž, s. 107–110.

7 Podle sčítání z roku 1921 dominovala Praha I. – Staré Město (1439), Praha II. – Nové Město (1426) a Praha XII. – Vinohrady (1011). Tamtéž, s. 107–111.

lo větší vliv.⁸ Zámožnější vrstvy německého a židovského obyvatelstva se v té době začaly z centra stěhovat do moderních předměstských čtvrtí.⁹ Nadále existovaly oblasti silnějšího kulturního vlivu jednotlivých etnik – jako byla v německém případě např. ulice Na Příkopě. Vzájemné každodenní kontakty ale byly výrazněji ovlivňovány spíše sociálním postavením než etnickou příslušností.¹⁰

S proměnou politické situace ve střední Evropě se Praha jako dopravní uzel stávala od třicátých let na delší či kratší dobu pomyslnou nebo opravdovou přestupní stanicí pro řadu lidí, které vývoj událostí donutil opustit původní domovy.¹¹ Vozy tažené dobyt看em, vlaky s dobytčími vagony a tábory s řadami dřevěných

baráků by se ostatně mohly stát emblémem závěru první poloviny století extrémů¹² (nejen) ve středovýchodní Evropě.

Nacistická okupace a národnostní politika uplatňovaná po roce 1939 vyvolaly další zásadní proměnu Prahy a jejího obyvatelstva. Především pražské židovské obyvatelstvo bylo vyloučeno z veřejného prostoru a jeho příslušníci byli od roku 1941 deportováni z nádraží v Bubnech převážně do terezínského ghetta a odtud dále do koncentračních táborů.¹³ Do bývalých židovských obydlí se stěhovali nacističtí funkcionáři a příslušníci okupačního aparátu, což bylo plně v intencích nacistické národnostní politiky.¹⁴ Praha se měla stát moderním německým městem, v němž by

nejkvalitnější oblasti osídlili výhradně Němci nebo „rasově hodnotní“ Češi. V těchto plánech se počítalo s dalším rozvojem tradičně silných německých enkláv, jako byla např. Praha VII. – Holešovice a Bubny, Praha XIX. – Dejvice a Bubeneč a Praha XII. – Vinohrady. K tomuto účelu byly využívány zajímavé a moderně vybavené arizované nemovitosti (např. zahradní vily nebo činžovní novostavby), jako např. na Ořechovce nebo v okolí Flory.¹⁵ Kromě let 1938 a 1939 docházelo k výraznějším změnám ve složení obyvatelstva Prahy od roku 1943 v souvislosti s obratem ve vedení války, kdy se Praha a české země staly bezpečným útočištěm.¹⁶

Od sklonku roku 1944 proudily do Prahy davy především německých

- 8 Zevrubné údaje pro vnitřní stěhování jsou dostupné ze sčítání lidu z roku 1930. Z přítomného obyvatelstva bylo v této době 60 % narozeno mimo Prahu, z nichž se 57 % přistěhovalo v letech 1920–1930. Ve třicátých letech se ještě prohloubil trend koncentrace obyvatel ve středních a velkých městech, z nichž zvláště rychle rostla právě Praha. Srov. KUČERA, Milan: *Populace České republiky 1918–1991*, s. 17, 32. Průměrný meziroční nárůst středního stavu obyvatelstva byl v letech 1921–1930 zhruba 16 500. Nejvýraznější byl v roce 1925: 48 503. Srov. data ČSÚ: Český statistický úřad, *Regionální časové řady, Časové řady za hlavní město Prahu, Obyvatelstvo v Praze 1919–2016*, viz https://www.czso.cz/csu/xa/casove_rady_lide__time_series_people (citováno k 31. 8. 2017). Národnostní struktura zůstávala víceméně stabilní – v roce 1921 žilo na území Velké Prahy zhruba 92 % Čechů, 4 % Němců a 1 % Židů, v roce 1930 92 % Čechů, 5 % Němců a 1 % Židů. Srov. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930, díl I (Růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání)*. Státní úřad statistický – Bursík a Kohout, Praha 1934, s. 26.
- 9 Počet německého obyvatelstva se do roku 1930 lehce snižoval v tradičních rezidenčních oblastech užšího centra, jako byla Malá Strana, Staré a Nové Město. K nárůstu počtu obyvatel docházelo spíše na předměstích, kde byl meziroční přírůstek spíše rovnoměrný. Nejvýraznější nárůst však zaznamenávaly Holešovice, Vinohrady, Vršovice a Krč. Srov. ADAM, Alfons: *Unsichtbare Mauern*, s. 107–111.
- 10 Viz KOELTZSCH, Ines: *Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918–1938)*. Oldenbourg Verlag, München 2012.
- 11 Uprchlíká vlna třicátých let ovlivňovala také meziroční nárůst středního stavu obyvatelstva, který se v letech 1931–1937 pohyboval průměrně na hodnotě zhruba 15 500 přistěhovalých. Pod narůstajícím tlakem zhoršující se mezinárodně politické situace opouštěla většina uprchlíků československý azyl v letech 1937–1938, což se výrazně týkalo také Prahy. Srov. ADAM, Alfons: *Unsichtbare Mauern*, s. 66–73; ČAPKOVÁ, Kateřina – FRANKL, Michal: *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci přes nacismem 1933–1938*. Paseka, Praha – Litomyšl 2008, s. 94–112.
- 12 Viz HOBBSAWM, Eric J.: *Věk extrémů. Krátké 20. století 1914–1991*. Argo, Praha 1998.
- 13 Židé byli nejdříve shromažďováni ve Veletržní ulici v prostoru dnešního komplexu Parkhotelu, kde čekali na transport z nedalekého nádraží. V letech 1941–1943 byla deportována drtivá většina příslušníků pražské židovské komunity, která čítala přibližně 47 tisíc osob. Srov. GRUNER, Wolf: *Protektorát Čechy a Morava a protizidovská politika v letech 1939–1941. Místní iniciativy, opatření na regionální úrovni a rozhodnutí ústředních orgánů na území „Velkoněmecké říše“*. In: MILOTOVÁ, Jaroslava (ed.): *Terezínské studie a dokumenty*. Sefer, Praha 2005, s. 43–58.
- 14 Srov. BRANDES, Detlef: *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*. Prostor, Praha 2015, s. 50, 59–88.
- 15 Srov. HOŘEJŠ, Miloš: *Protektorátní Praha jako německé město. Nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu*. Mladá fronta – NTM, Praha 2013, s. 159–171; JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard: *„Arizace“ a arizátoři. Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939–45)*. Karolinum, Praha 2005, s. 71–94. K dobovému číslování čtvrtí srov. Orientační plán hlavního města Prahy s okolím (1938), viz <http://web2.mlp.cz/mapa1938/klad.php> (citováno 31. 8. 2017).
- 16 Proměna obyvatelstva se udála pod vlivem různých migračních vln (odchod utečenců před nacismem, příchod uprchlíků ze zabraného pohraničí atp.) a v souvislosti s nacistickou okupací. V roce 1938 se střední stav obyvatelstva snížil o 60 269 osob, v roce 1939 potom narostl o 25 113. K nejvýraznějšímu nárůstu středního stavu obyvatelstva došlo v dalším období v roce 1943, kdy vzrostl o 90 27 přistě-

Pomoc civilních obyvatel transportu vězňů v Roztokách u Prahy 29. dubna 1945

Foto: NA

utečenců z rozbombardovaných německých měst na západě a z rozlehlých východních oblastí, odkud je spolu s německými jednotkami vytlačovala postupující Rudá armáda. Od března a dubna 1945 stále častější nálety a stále citelnější přítomnost armády dávaly tušit blízkost fronty. Válka tak ztrácela svůj abstraktní charakter a bezprostřední zkušenost vyvolávala čím dál intenzivněji pocit ohrožení, což byl pravděpodobně jeden ze spouštěcích mechanismů pražského povstání. Těsně před jeho vypuknutím se v Praze podle

dosti rozporuplných odhadů nacházelo 100–200 tisíc Němců,¹⁷ převážně z řad civilního obyvatelstva, a do města začaly pronikat jednotky Ruské osvobozené armády.¹⁸ Míru důsledků frontových posunů na přesuny obyvatelstva můžeme ilustrovat na tom, že Prahu mezi 8. a 9. květnem 1945 opustila kromě německých vojenských jednotek o síle asi 30 tisíc mužů také většina německých novousedlíků z válečné doby, takže počet Němců ve městě klesl na odhadovaných 25 tisíc.¹⁹ Ve dnech následujících po ukončení válečných operací se

Pražanům přeživším na barikádách a těm, kteří se odvážili opustit své úkryty, naskytl další příležitost ke konfrontaci s jinou kulturou v podobě vojsk Rudé armády. Kromě rozličných národností Sovětského svazu se mohli setkat také s velkými skupinami vojáků polských a rumunských.²⁰

Masové přesuny obyvatelstva ovšem neustaly ani po oficiálním skončení druhé světové války v Evropě, stejně jako se obratem neobnovily mírové poměry.²¹ Nejhlubším zásahem do demografické struktury českých zemí se v následujícím obdo-

hovalých. Srov. data ČSÚ: Český statistický úřad, *Regionální časové řady, Časové řady za hlavní město Prahu, Obyvatelstvo v Praze 1919–2016*. Dalšími výraznými zásahy do složení obyvatelstva bylo především nasazování Čechů na nucené práce v Říši. Srov. KUČERA, Milan: *Populace České republiky 1918–1991*, s. 50.

- 17 Na základě množství vydaných potravinových lístků se uvádí 75–80 tisíc osob německé národnosti, německé publikace odhadují jejich počet až na 200 tisíc. Srov. PUK, Miroslav: *Odsun Němců z Prahy po druhé světové válce. Historický obzor. Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie*, 2001, roč. 12, č. 11–12, s. 270. Tomáš Staněk uvádí odhad více než 100 tisíc. Srov. STANĚK, Tomáš: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. ÚSD AV ČR, Praha 2005, s. 200.
- 18 Jednalo se o jednotky zformované Wehrmachtem ze sovětských válečných zajatců pod velením generála Andreje Vlasova (odtud také označení vlasovci). Její 1. pěší pluk se po neúspěšném střetu s Rudou armádou na Odře stáhl na území Čech, kde od 5. do 7. května 1945 zasáhl na straně povstalců do pražského povstání proti německé armádní skupině Střed pod velením Ferdinanda Schörnera. Více viz RICHTER, Karel: *Osudový omyl generála Vlasova*. Epoque, Praha 2010; KOKOŠKA, Stanislav: *Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání*. NLN, Praha 2005.
- 19 LUKAS, Jiří: *Odsun německého obyvatelstva z Prahy v roce 1946*. In: *Pražský sborník historický*, sv. XXIII. Panorama, Praha 1990, s. 97.
- 20 Vojska Rudé armády zůstala na území Prahy a Československa zhruba do listopadu 1945. O různých zkušenostech místního obyvatelstva s jejími příslušníky více SMETANA, Vít: *Starosti s osvoboditeli. Vojáci Rudé armády v Československu po skončení války. Dějiny a současnost*, 2005, roč. 27, č. 5, s. 38–39.
- 21 Intenzivní vojenská přítomnost ve veřejném prostoru a podmínky výjimečného stavu trvaly v Československu až do konce roku 1946. Branná pohotovost státu byla ukončena vládním nařízením č. 162/1945 Sb. k 31. prosinci 1945, ale dobu zvýšeného ohrožení republiky, ke které se vztahovaly například retribuční dekrety, ukončilo vládní nařízení č. 217/1946 Sb. až k 31. prosinci 1946.

bí stalo nucené vysídlení německého obyvatelstva, prováděné na základě článku XII. Postupimské deklarace z 2. srpna 1945, z větší části v průběhu roku 1946.²² Z Prahy bylo od 8. března do 9. října 1946 nuceně vysídleno 19 732 osob německé národnosti, přičemž se z více než dvou třetin jednalo o ženy a děti.²³ Komunita pražských Němců čítala na počátku třicátých let 40 tisíc osob včetně německy mluvících Židů. Po událostech 40. let – důsledkem šoa, válečných ztrát, poválečného vyvražďování a nuceného vysídlení – měla

méně než tři tisíce osob. Další zhruba dva tisíce se ještě koncem roku 1946 nacházely v internačních zařízeních a věznicích v rámci retribuice.²⁴ Kromě německého obyvatelstva město po válce opouštěli také starousedlí Češi. Ještě před zahájením organizovaného nuceného vysídlení totiž probíhalo již od května 1945 z počátku živelné (společně s vyhnáním Němců) a později organizované osídlování pohraničí, v jehož rámci odešlo z Prahy do počátku roku 1947 přibližně 92 400 lidí.²⁵

V Praze se na konci války nacházelo také velké množství tzv.

displaced persons (tzn. osob zavlčených mimo místo trvalého pobytu v rámci válečných operací), které byly v bezprostředně poválečném období repatriovány zpět do svých domovů. Podobně Prahu opouštěly tisíce nuceně nasazených z pražských průmyslových podniků a do města se naopak navracely tisíce jednotlivců z bojů, koncentračních táborů (asi 33 tisíc) a totálního nasazení v Říši (asi 40 tisíc).²⁶ Praha se navíc stávala alespoň na přechodnou dobu domovem tisíců reemigrantů z celého světa, kteří vyslyšeli výzvu

Německé obyvatelstvo Holešovic soustředěné na Strossmayerově náměstí

Foto: NA

22 HORNOVÁ, Alice: *Protokol Postupimské konference (2. srpna 1945)* – viz <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/protokol-postupimske-konference-2-srpna-1945/> (citováno k 31. 8. 2017).

23 LUKAS, Jiří: *Odsun německého obyvatelstva z Prahy v roce 1946*, s. 99–101.

24 BĚLINA, Pavel a kol.: *Dějiny Prahy II. Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti*. Paseka, Praha – Litomyšl 1998, s. 449.

25 KASTNER, Quido: *Osídlování českého pohraničí od května 1945. Historická analýza doplněná kvalitativní sociologickou sondou*. Sociologický ústav AV ČR, Praha 1996, s. 15.

26 BĚLINA, Pavel a kol.: *Dějiny Prahy II*, s. 443, 449.

k osídlování pohraničí.²⁷ Nestálosti společenských vazeb tohoto období odpovídala také nejčastější místa mezikulturního setkávání a střetávání, kterými byla především nádraží a sběrná střediska. Celkově se ale početní stav pražského obyvatelstva v těsně poválečných letech razantně snížil, což nevykompenzovaly ani přírůstky díky zvýšené porodnosti a přistěhovalectví. V souvislosti s dalšími mocenskými změnami se růst pražské populace na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století dokonce přechodně téměř zastavil.²⁸

Očista

Již na počátku pražského povstání, přesněji od 4. května 1945, se jedním z jeho průvodních znaků stalo víceméně spontánní odstraňování německých nápisů z pražských ulic a vyvěšování československých vlajek pod dojmem fám o blížící se americké armádě.²⁹ Následný pokus okupační správy o obnovení kontroly nad městem doprovázela snaha německých jednotek probojovat si za každou cenu volný průchod městem. Postup útočných jednotek na území Prahy, který byl blokován barikádami a nečekaně silným odporem povstalců, od počátku provázely rozsáhlé vyvražďovací kampaně a oportunní násilí páchané na civilním obyvatelstvu. Těžkou techniku například zastavila barikáda na křižovatce ulic Na Pankráci a U pankrácké vo-

Popravení na Hyberském nádraží

Foto: NA

zovny, načež se vojáci rozprchli po okolních domech a obchodech. Při rabování, demolování a vypalování byli civilisté vyháněni z domovních krytů a namátkově vražděni. Pokud nebyli rovnou zastřeleni, byli surově bití a využíváni jako rukojmí nebo živé štíty.³⁰ Podobné běsnění příslušníků jednotek Waffen-SS, kteří se odmítali smířit s blížícím se koncem války, vedlo v jejich posledních dnech k nárůstu brutality.³¹ K násilnostem na civilním obyvatelstvu včetně žen a dětí došlo např. při masakru ve sklepech obytných domů lokality Zelená liška (dříve Úsobská ulice, dnes Obětí 6. května), při vyhledávání povstalců

ukrývajících se v protiletceckých krytech na Hyberském (Masarykově) nádraží, při postupu tanků z Libně do Karlína, kdy byli civilisté použiti jako živé štíty, atd.³² Při bezprostředně následujícím vyšetřování se za hlavní oblasti výskytu masového násilí uváděly lokality Praha XIV. (Pankrác, Krč), Praha IV. (Hradčany – Jelení příkop), Praha XI. (Žižkov na Pražačce) a Praha I. (Právnická fakulta). Do konce května 1945 bylo jen v oblasti s největším výskytem masových vražd na území Horní a Dolní Krče v tehdejší Praze XIV. identifikováno 173 obětí.³³ Vlna brutality se po 9. květnu 1945 přelila do mocenského

27 Více viz VACULÍK, Jaroslav: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. PedF MU v Brně, Brno 2002. Celkem se jednalo přibližně o 100 tisíc osob. Srov. KUČERA, Milan: *Populace České republiky 1918–1991*, s. 53.

28 Bez údajů za Němce se střední stav obyvatelstva v Praze v letech 1945–1946 propadl o více než 33 tisíc osob. V letech 1947–1948 došlo k nárůstu pouze o více než 23 tisíc přistěhovaných, přičemž stav z roku 1945 byl překročen až po roce 1951. Srov. data ČSÚ: *Regionální časové řady, Časové řady za hlavní město Prahu, Obyvatelstvo v Praze 1919–2016*.

29 BĚLINA, Pavel a kol.: *Dějiny Prahy II*, s. 405.

30 Srov. NA, f. Ministerstvo vnitra – referát L (dále jen 1075/5 MV-L), k. 24, sign. C 6178/1, Vyšetřující zpráva Policejního ředitelství v Praze „Vraždění českého civilního obyvatelstva Němci v Praze ve dnech 5. až 8. května 1945“ na MV ČSR ze dne 16. 6. 1945, s. 4–5.

31 Tamtéž, s. 447. Dále viz např. ŠUSTEK, Vojtěch a kol.: *Pražské povstání, 5.–9. května 1945. Boj o Staroměstské náměstí a o radniční budovy* – viz <http://www.ahmp.cz/povstani/> a *Dotkní se 20. století! Památná místa* – viz <http://www.dvacatestoleti.eu/pamatna-mista/> (obé citováno k 31. 7. 2017).

32 Srov. NA, f. 1075/5 MV-L, k. 24, sign. C 6178/1, Vyšetřující zpráva Policejního ředitelství v Praze ze dne 16. 6. 1945, s. 2–3, 6–7. KOKOŠKA, Stanislav: *Praha v květnu 1945*, s. 146–147, 153–154, 207–208.

33 Srov. NA, f. 1075/5 MV-L, k. 24, sign. C 6178/1, Zpráva Policejního ředitelství v Praze na MV ČSR ve věci bestialních vražd páchaných

vakua obnovujícího se československého státu, jehož nově se ustavující orgány jí příliš nekladly meze. Naopak se v mnoha případech podílely na organizaci vyhnání a očištných akcích v oblastech osídlených Němci.³⁴

Po osvobození měly z veřejného prostoru Prahy zmizet nejen německé nápisy a ostatní připomínky německé okupace, ale samotní Němci spolu se skutečnými nebo jen domnělými zrádci a kolaboranty, jimž byli postaveni naroveň.³⁵ K násilnostem na německém obyvatelstvu docházelo již v průběhu samotného povstání, kdy byli Němci vyhledáváni a shromažďováni. Po skončení bojů a ústupu nacistických jednotek 9. května 1945 se do jejich dalšího vyhledávání zapojily Revoluční gardy a bezpečnostní složky, které se vyskytovaly i v oblastech mimo centrum města (např. v Dejvicích). Němci, někteří označení na těle či oděvu různými symboly namalovanými dehtovou nebo bílou barvou, byli z bytů a shromaždišť vyháněni do ulic, kde byli za neustálých šikan nuceni odstraňovat následky bojů. Kolem větších skupin zadržovaných Němců pod ozbrojeným dozorem se na ulicích spontánně formoval násilný dav, který si vybíral za svůj cíl také české zrádce a kolaboranty. Obecenstvo, které se zde shlukovalo, povzbuzovalo hlavní aktéry k dalším brutalitám. Z mnoha přihlížejících se záhy stávali trýznitelé. Násilí propukalo všude tam, kde se koncentrovalo větší množství německého obyvatelstva, tedy v tradičních a za války nově utvářených rezidenčních oblastech pražských Němců. Obzvláště drastické scény se ale odehrávaly především v centrálních částech města. Kromě

Odkrývání hromadného hrobu Čechů zavražděných ustupujícími nacisty v bývalých zahrádkách „Radosti ze života“ v Krči. Dole vyzvednuté ostatky šestiletého děvčete. Foto: NA

Němci na českých civilistech ve dnech 5. až 8. května 1945 ze dne 28. 5. 1945. Standardně bývá uváděn celkový počet úmrtí ve výši buďto dle dobového odhadu 2 700, nebo dle pozdějšího šetření zahrnujícího také okolní oblasti 3700, z čehož mělo být cca 236 zavražděných civilistů včetně žen a dětí, a další 3 000 až 3 500 raněných. Srov. ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (eds.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951, díl II, sv. 1 Duben – srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a počátky osídlování*. Zdeněk Susa, Středokluky 2011, s. 28; KOKOŠKA, Stanislav: *Praha v květnu 1945*, s. 258.

34 Více viz ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš: Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945). Část I (Předpoklady a vývoj do konce května 1945). *Soudobé dějiny*, 2005, roč. 12, č. 3-4, s. 465-533. Část II (Československá armáda vytváří „hotové skutečnosti“, vláda je před cizinou legitimizuje). Tamtéž, 2006, roč. 13, č. 1-2, s. 13-49 a Část III (Snaha vlády a civilních úřadů o řízení „divokého odsunu). Tamtéž, 2006, roč. 13, č. 3-4, s. 321-376.

Václavského náměstí se dějištěm veřejných lynčů, sadistického trýznění a brutálních poprav staly například dnešní ulice Na Poříčí, Na Příkopě, Vodičkova nebo Vinohradská.³⁶ Vyskytovaly se případy, kdy kolektivní šikanování a brutální trýznění často náhodně vybraných obětí končilo popravou. Buďto zastřelením, nebo dokonce – nikoli ojediněle – upálením.³⁷ Přihlízející a příslušníci bezpečnostních složek nejenže nezasáhli, ale jejich přítomnost dokonce eskalovala celé dění. V této násilné vlně přišly o život stovky lidí – podle střízlivých odhadů přesahoval počet obětí jen na území dnešní Prahy mezi 5. a 9. květnem 1945 tisíc osob německé národnosti.³⁸

Pokud nepadli v prvních dnech a týdnech za obět veřejnému lynči, individuálním a hromadným popravám, byla většina německy mluvících obyvatel internována ve střežených prostorách na celém území Velké Prahy. Kromě menších objektů, jako byly kinosály, tělocvičny a školy, zde vznikly zhruba tři desítky větších internačních táborů, např. v „koncentračním táboře č. 10“ na strahovském stadionu, v bývalém židovském sportovním středisku Hagibor nedaleko dnešní stanice metra Želivského, které ke konci války sloužilo jako koncentrační tábor pro židovské

Na náměstí Republiky byl Čechy týrán a nakonec upálen příslušník Volkssturmu

Foto: archiv Karla Trojánka

míšence a příslušníky smíšených manželství, v budově YMCA v ulici Na Poříčí, v kasárnách Jiřího z Poděbrad na náměstí Republiky (dnešní Obchodní centrum Palladium) a na mnoha dalších místech (Hloubětín, Modřany, Žalov, Ruzyně atd.).³⁹ Při poválečné odplatě bylo zabito nebo zemřelo na následky neutěšených poměrů v internačních zařízeních minimálně tisíc osob, různými formami internace prošlo do konce

srpna 1945 přes 43 tisíc lidí a v internaci se v té době nacházelo na 11 tisíc osob. Ostatní byli vyloučeni z možnosti účastnit se veřejného života, do kterého vstupovali jen jako anonymizovaná pracovní síla při odklizení následků války a dalším nuceném pracovním nasazení.⁴⁰

Pozornost věnovaná aktům odplaty neopadala ani po zavedení soudní retribuice. Tresty měly naopak minimálně do konce roku 1946 veřejnou,

35 Obraz „Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů“ se vyskytuje v různých obměnách ve všech prezidentských dekretech od retribučních přes ty cílené na odejmutí čs. státní občanství až po dekrety upravující rozdělení zemědělské půdy atd. Srov. JECH, Karel – KAPLAN, Karel (eds.): *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty. Doplněk – ÚSD AV ČR, Brno – Praha 2002.*

36 Srov. STANĚK, Tomáš: *Perzekuce 1945. Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu – srpnu 1945.* ISKP, Praha 1996, s. 66–72.

37 Srov. KOSATÍK, Pavel: *Sám proti zlu. Život Přemysla Pittra (1895–1976).* Paseka, Praha – Litomyšl 2009, s. 189–194.

38 Je přítom nadměru složité oddělit od sebe oběti závěrečné fáze bojů od obětí následné násilné odplaty. Srov. ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš (eds.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951, díl II, sv. 1. Duben – srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a počátky osídlování,* s. 30–32; STANĚK, Tomáš: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování,* s. 196–197; týž: *Perzekuce 1945,* s. 72–73.

39 STANĚK, Tomáš: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování,* s. 197–198. Rozporuplný příběh sportovního areálu Hagibor v první polovině 20. století podrobně rozebrala DEJMKOVÁ, Ivana: *Hagibor – smutná historie jednoho místa v Praze.* In: *Pražský sborník historický,* sv. XXXIV. Albis international, Praha – Ústí nad Labem 2006, s. 183–249.

40 STANĚK, Tomáš: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování,* s. 198–199. Svědectví o násilných excesech na území Prahy podal například pražský filantrop a v letech 1939–1945 ředitel Milíčova domu v Praze na Žižkově Přemysl Pitter, více viz PASÁK, Tomáš: *Iniciativa Přemysla Pittera při záchraně německých dětí v roce 1945 a jeho odmítavý postoj k nehumánnímu zacházení s Němci v českých internačních táborech.* In: ŘEZANKOVÁ, Ivona a kol.: *Cesta do katastrofy. Československo-německé vztahy 1938–1947. Ústav mezinárodních vztahů,* Praha 1993, s. 155–163.

až spektakulární formu (např. veřejná poprava protektorátního náměstka pražského primátora Josefa Pfitznera a německého státního ministra pro Protektorát Čechy a Morava Karla Hermanna Franka).⁴¹

Rozsáhlejší reflexe v podobě širší veřejné debaty se poválečným excesům začalo dostávat nejdříve v průběhu roku 1947.⁴²

Nová Praha?

Ačkoliv Praha přišla v průběhu roku 1945 o více než desetinu původního dlouhodobě usídleného obyvatelstva a celkový počet obyvatel se na přelomu let 1945/1946 meziročně snížil o více než 20 tisíc, v nadcházejícím období rozhodně neztrácela svůj metropolitní charakter.⁴³ Podle prvního poválečného sčítání žil na území Velké Prahy opět více než milion obyvatel.⁴⁴ V osídlování se po roce 1945 prohloubil již dříve patrný trend výraznější migrace do větších sídel, daný i narůstajícím počtem osob přesouvajících se ze zemědělství do průmyslu a celkovou snahou o rozvoj tradičních průmyslových sídel a re-

gionů.⁴⁵ Migraci a osídlování Prahy v poválečném období stále více ovlivňovala i obnova a rozvoj místního průmyslu. Vedlejším účinkem byla stagnace sektoru služeb a narůstající bytová krize.⁴⁶ Nově přichází obyvatelstvo se většinou nezabydlovalo v prestižních lokalitách (centrum, Vinohrady, Letná, Smíchov), uvolněných nuceným vysídlením Němců. Sem přicházeli zejména příslušníci pražské střední a vyšší střední třídy nebo se zde usídlovaly státní a stranické úřady. Noví usedlíci se tak stěhovali hlavně do spádových oblastí příslušných průmyslových podniků (např. Košíře, Motol, Nusle, Michle, Libeň, Vysočany, Hloubětín), čímž se víceméně udržovala sociálně prostorová struktura městského osídlení, jak se formovala od poslední třetiny 19. století.⁴⁷

Také pražský společenský a kulturní život navzdory nepříznivé politické situaci kontinuálně navazoval na předválečný vývoj. Praha sice přišla v bezprostředně poválečné době o velkou část své buržoazie, rozhodně však nebyla před rokem 1948 a ještě ani dlouho po něm pro-

letářským centrem. Egon Bondy jako jeden z příslušníků po válce nastupující revoluční a následně revoltující generace vzpomíná na tuto dobu ve svých pamětech takto: *Peněz jsme měli minimum, jídla na lístky bylo málo, v zimě uhlí na topení nedostačovalo a často jsme mrzli, to vše byla kardinální změna pro mne, ale žili jsme v nadšení. Ne hned jsem potlačil všechny své „buržoasní sklony“, byl jsem zvyklý chodit do nejlepších pražských barů s nejlepším bebopem⁴⁸ (zvláště to byl Pigmalion v dnešním paláci Blaník) a dosud jsem tam občas zacházel s Ivo Vodseďálkem⁴⁹, nepokládaje to za nepřiměřené pro surrealistického básníka a revolucionáře – ale Šmerda⁵⁰ už to viděl jinak.⁵¹*

Praha byla podle tohoto líčení stále tou Prahou avantgardy třicátých let, městem kaváren, barů, bujarého nočního života a inspirativních setkání napříč národnostmi a společenskými skupinami – obzvláště na předměstích. Přesto se v jejich ulicích odehrávaly události, které naznačovaly, že se jedná o konec jednoho a začátek jiného příběhu.⁵²

pd

41 Více viz FROMMER, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Academia, Praha 2010. Pro MLS Praha srov. NĚMEČKOVÁ, Daniela: *Mimořádný lidový soud v Praze*. Diplomová práce. PF UK, Praha 2014, s. 34–38.

42 STANĚK, Tomáš: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*, s. 201.

43 *Vývoj základních demografických ukazatelů za územně správní celky ČR (1919–2007)* – viz <https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-zakladnich-demografickych-ukazatelu-za-uzemne-spravni-celky-cr-1919-2007-n-rxgislwfw> (citováno k 31. 8. 2017).

44 Retrospektivní přehled o počtu obyvatel v letech 1869–2011 v krajích a městech s 10 000 a více obyvateli v roce 2011. In: *Historický lexikon obcí ČR 2013* – viz https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 (citováno k 31. 8. 2017).

45 MUSIL, Jiří: Urbanizace českých zemí a socialismus. In: HORSKÁ, Pavla a kol.: *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. Paseka, Praha – Litomyšl 2002, s. 263.

46 PEŠEK, Jiří: Praha a evropská velkoměsta mezi koncem války světové a války studené (1945–1989). In: FEJTOVÁ, Olga a kol.: *Evropská velkoměsta mezi koncem války světové a války studené (1945–1989)*. Scriptorium – AHMP, Praha 2011, s. 9–22; LEDVINKA, Václav: Praha – etapy vývoje po roce 1945. Formování, reformování, deformování a neformování města. In: Tamtéž, s. 163–184.

47 OUŘEDNÍČEK, Martin: Sociálně prostorová struktura industriální Prahy. In: CHODĚJOVSKÁ, Eva a kol.: *Krajina jako historické jeviště. K počtům Evy Semotanové*. Historický ústav AV ČR, Praha 2012, s. 283. Relativní stabilitu v industriální fázi rozvoje vytvořené struktury osídlení přitom vykazují české země jako celek, viz MUSIL, Jiří: *Urbanizace českých zemí a socialismus*, s. 265.

48 Forma jazzu vzniklá v polovině 40. let 20. století, která byla charakteristická spíše tempem a improvizacemi než samotnou melodií.

49 Ivo Vodseďálek (nar. 1931), český básník a výtvarník, v první polovině 50. let 20. století vedl spolu s Egonem Bondym samizdatovou edici Půlnoc.

50 Vladimír Šmerda, básník píšící pod pseudonymem Edmond Š.

51 BONDY, Egon: *Prvních deset let*. Maťa, Praha 2002, s. 21.

52 Zkrácená podoba textu byla využita v projektu Multikulturního centra Praha v internetové prezentaci Praha sdílená a rozdělená – viz <http://praha.mkc.cz/?period=1945> (citováno k 31. 8. 2017).